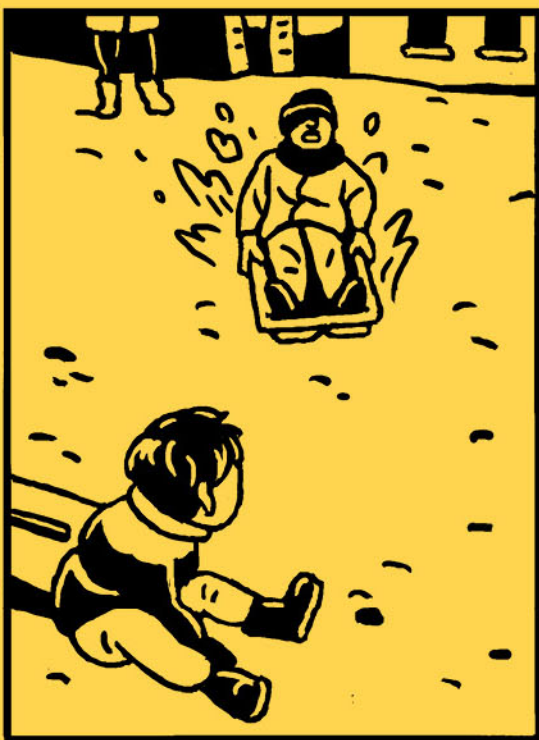

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2017

To nebylo tak hrozný.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Zuzana Trachtová Někdy jsem rebelka, jindy slušná holka. Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek	7
Pavel Kubaník „Nebijte se. Hádejte se.“ Socializace asertivity v Gavu	23
Sofiya Zahova Dětství v životopisných textech švédských Romů – tendence a proměny	45
Červenka Jan Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny v teorii a ediční praxi od počátku systematického pravopisu do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století	71

NERECENZOVANÁ ČÁST

Elena Marušiaková, Veselin Popov Pamiatke Nikolaja Bessonova	101
Nikolaj Bessonov Domácí práce a povinnosti cikánských dětí v Sovětském svazu během kočovného období	107
Markéta Hajská Gagarin	131
Aljoša Nils-Erik Dimiter Taikon, Gunilla Lundgrenová Aljoša, syn romského vajdy	139
Stáňa Miková Šov berš Šest roků	156
RECENZE ANOTACE	163

Recenze | Anotace

Ašta šmé

Cyklus Nejisté domovy

(Marek Pokorný a Ašta Šmé – Silnější než někdo

Františka Loubat a Ašta Šmé – Nebuď jak gádžo!

Lela Geislerová a Ašta Šmé – Lili a dvě mámy

Stanislav Setinský a Ašta Šmé – To už je všechno smazaný)

/Karolína Ryvolová

Norbert Boretzky, Petra Cech

Der Romani-Dialekt von Prilep/Makedonien

/Martin Gális

Laura Corradi

Gypsy Feminism: Intersectional Politics, Alliances, Gender and Queer Activism

/Jan Ort

Mozes F. Heinschink, Daniel Krasa

Lehrbuch des Lovari

Die Romani-Variante der österreichischen Lovara

/Peter Wagner

Ašta šmé

Cyklus Nejisté domovy

Marek Pokorný a Ašta šmé: *Silnější než někdo*

Praha: Ašta šmé, 2016, 94 s., ISBN 978-80-906587-0-7

Františka Loubat a Ašta šmé: *Nebud' jak gádžo!*

Praha: Ašta šmé, 2016, 116 s., ISBN 978-80-906587-1-4

Lela Geislerová a Ašta šmé: *Lili a dvě mámy*

Praha: Ašta šmé, 2016, 78 s., ISBN 978-80-906587-2-1

Stanislav Setinský a Ašta šmé: *To už je všechno smazáný*

Praha: Ašta šmé, 2016, 94 s., ISBN 978-80-906587-3-8

Hledání domova

Lili, Honza, Michal a Tereza jsou čtyři lidé rozličného věku s velice různými osudy, které ale pojí jedna věc, a tou je intenzivní zkušenost s ústavní péčí. Cyklus komiksů kolektivu Ašta šmé nazvaný souborně *Nejisté domovy* se na jejich osobních příbězích snaží názorně a kriticky ilustrovat (ne)fungování celého systému institucionální péče v České republice, neadekvátními důvody pro odebrání dětí počínaje a dopadem na jejich šance v dospělosti konče. Je to často drsná četba, plná osamění, násilí, komunikačních lapsů a útěků k závislosti, která jasně ukazuje, jak závažné ústavní výchova narušuje psychiku svých klientů. Současně však právě tito protagonisté na svých spleťových cestách často potkali dobré lidi, kteří jim pomohli, nasměrovali je nebo jim dokázali nahradit chybějící náruč. A ne náhodou plné tři čtvrtiny příběhů vyprávějí o dětech romského původu.

Chudoba jako zločin

Přestože zákon o sociálně-právní ochraně dětí uvádí, že „finančně-ekonomické důvody nesmí být jedinou indikací pro odebrání dítěte do péče“ (Martina Vančáková www.knihovnanrp.cz/

nahradni-rodinna-pece/system-nahradni-rodinne-pece-v-cr/institucionalni-ustavni-pece-o-dite/), přesně taková byla v rámci doznívajících asimilační politiky praxe na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy se v kojeneckém ústavu ocitly romské děti Michal, hrdina dílu *Nebud jak gádžo!*, Honza, vypravěč *Silnější než někdo*, a Tereza z příběhu *To už je všechno smazaný*.

Podle dokumentace z Michalova spisu, která jako mluvčí nepřítomných státních úředníků záměrně nasvědčuje Michalovu výpověď i z druhé strany, zástupci OSPOD ve svých zprávách vytvářeli hustou síť náznaků, podezření, nepřímých důkazů a obecně akceptovaných předsudků, které měly dohromady sloužit jako odůvodnění, proč bude dítěti lépe v dětském domově. Autoři šetření např. uznávají, že Michalova matka má kde bydlet, že v bytě je „udržována celkem čistota, (...) je umyvadlo i vana“, zároveň ale v její neprospěch uvádějí, že často střídá partnery i zaměstnání a žije z podpory. Opakovaně se operuje s její nízkou inteligencí a dokonce „primitivností“ a nevysloven zůstává argument, že je zkrátka Romka a jako taková neschopná se postarat – přestože později bez problémů vychovala dvě mladší dcery.

U dvou dalších romských vypravěčů papírová stopa schází, leccos je však možné vyčíst mezi řádky: Honzovu matku nahlásil sociálnímu odboru lékař „s podezřením na zanedbání péče“ (zůstala s často nemocným synem sama). I Michal se do kojeneckého ústavu dostal na základě udání. Terezu, hladovou a zapříčenou mezi tyčkami dětské postýlky, zachránila sociálka z prázdného bytu poté, co dva dny před tím matku odvedli policisté a děti zřejmě ponechali svému osudu.

Časté stěhování, špatné materiální zabezpečení, hlad nebo absence jednoho či obou rodičů jsou určitě důvodem k oprávněným obavám o dítě. Paternalistické státní struktury však místo hledání způsobů jak rodičům, širší rodině a dětem pomoci setrvat v přirozeném nastavení a vprostřed živých vazeb, prakticky okamžitě přistupovaly k represivním opatřením a rodiny za obtížnou situaci de facto trestaly. Ostatně jak pro server HateFree uvádí odanonymizovaný Michal Ďorď, jinak vypravěč *Nebud jak gádžo!* a významný bojovník za zlepšení podmínek v ústavní péči a její celkové zeštíhlení: „Romské děti jsou v ústavech skutečně nadreprezentovány. (...) Je to způsobeno mnohem vyšší měrou sociálního vyloučení – chudobou, a s tím se pojícími problémy.“

Příběh *Lili a dvě mámy* se z vytyčeného rámce hned v několika směrech vymyká. Lili není romského původu, ale vzešla z prokazatelně problematického prostředí zatíženého sociálně-patologickými jevy (matka prostitutka dcerku před odchodem z domova zavírala do garáže se dvěma velkými psy, s nimiž se Lili dělila i o jídlo). Nepoznala jen dětský domov, ale od deseti let žije v pěstounské péči. Její knížka zároveň dotváří celkový obraz o možných scénářích odebrání i reálných problémech, kterým čelí pěstouni. Její nová rodina se vzorně stará a snaží se zraněné dívce vytvořit optimální podmínky, potýká se však s epizodickými návraty Liliiny matky, ke které Lili poutá silná citová vazba, přestože ji mnohokrát zklamala. Titul komiksu reflektuje kompromis, ke kterému kolektivně docházejí, totiž že Lili má maminky dvě: jednu biologickou a druhou pěstounskou. O tom, že věci nejsou černobílé, ostatně vypovídá celý cyklus.

Recept na nedorozumění

Zdánlivě čitelné situace se totiž změnou optiky mohou jevit úplně jinak. Jako zásadní téma se všemi čtyřmi komiksy vine citová deprivace, nemožnost či neschopnost artikulovat vlastní pocity a velice častá nedorozumění – jak v komunikaci mezi státem a klienty ústavní péče, tak ve vztahu mezi klienty a biologickou či pěstounskou rodinou z důvodu narušených či obtížně budovaných vazeb.

Tereze se například nedaří ve škole a stres odbourává jídlem. Spolužáci vidí „tlustou cigošku“, pro učitele je „blbá jak štoudev“, ale že je dítě poškozené ústavní péčí a problémy

s učením jsou pravděpodobně podmíněny šokem z odebrání z rodiny a z následné smrti sourozence, neberou v potaz.

Lili se taky špatně učí a kromě toho má ve svém pokoji „bordel“. Její pěstounka si to ale paradoxně pochvaluje, protože když si ji přivedli z ústavu, byla to chorobně pořádná jedničkářka, vyceповaná ústavním drilem, a její zdánlivý sešup vlastně znamená, že „se tady už cejtí doma“. Lili má spoustu koníčků, hodně sportuje a na první pohled působí jako zdravá a sebevědomá puberťačka – málokdo by asi čekal, že se v úzkostných stavech sebepoškozuje.

Pracovnice OSPODu Michalovu maminku pravidelně popisovali jako vulgární a agresivní; údajně nejví o dítě zájem, nepíše mu, návštěvy jsou nepravdivé a krátké. Tyto její prořešky jsou uváděny jako přitěžující okolnosti v jejím vytrvalém boji o znovuzískání syna. Teprve v závěru knihy se čtenář dozvídá, že paní Gabriela je negramotná, takže Michalovi psát prostě nemohla. Také se ukazuje, že jejím návštěvám byla vždy přítomná sociální pracovnice, která jim se synem neposkytla žádné soukromí a mimo zdi ústavu je nepustila; a protože se Gabriela v gádžovské instituci cítila nevdaná a v podstatě zbytečná, návštěvy zbytečně neprodlužovala. V soukromí se ale velice trápila a dokonce se pokusila sáhnout si na život.

Honzy se řada lidí bojí, protože má velkou sílu a velice výbušnou povahu. Následkem tlumení jeho špatného psychického stavu antidepresivy od útlého dětství je velice nevyrovnaný. Důvody pro jeho umístění do péče zůstávají jen načrtnuté, takže se čtenář nedozví, proč mu maminka poslala všeho všudy jeden nicneřkající dopis. A protože si do situace lze projektovat cokoliv, její postavu je možné číst jako zápornou, přestože o skutečných důvodech její rezignace na mateřství nic nevíme.

„Ústavy mají jen ústavní kulturu“

Vzhledem k vysokému zastoupení romských klientů ve státních zařízeních je legitimní klást si otázku, zda se institucionální péči daří redukovat sociální patologii romských chovanců, jak si vytyčila – ať už přiznaně v rámci předrevoluční asimilační politiky, nebo následkem internalizovaných předsudků (o současné praxi odebrání dětí z rodin hovoří Michal Ďordž v rozhovoru pro DVTV, viz video.aktualne.cz/dvtv/). Jak naznačuje citace Ďordže z titulku kapitoly, ústavy jsou kultury zcela prosté a fungují jako nivelizační nástroj, který stírá veškeré rozdíly mezi jednotlivými klienty. Podle výzkumu organizace Naděje z roku 2013 poznala až polovina bezdomovců do šestadvaceti let ústavní výchovu, z čehož vyplývá, že sociální deviace po odchodu z ústavní péče se generuje institucionalizací, nikoli etnicitou.

Romství v jednotlivých vypravováních až na výjimky skutečně nehraje roli. Honza vypráví, že když si bílé páry přicházely vybrat dítě k adopci, romské děti intuitivně věděly, že jich se to netýká; jinak ale svůj původ nereflexuje. Tereze nevadilo, když jí nadávali do „cigošek“, protože se ke svému romství nijak nevztahovala. Až během studia na Evangelické akademii, kde potkala další Romy, v sobě objevila „čarodějnické schopnosti“, dar empatie, díky kterému snadno a přesně viděla do lidí. V tomto přístupu k „druhému“ světu je možné spatřovat určité vědomé napojení na romskou identitu.

Michal, jehož komiks do jisté míry vyplňuje bílá místa v ostatních příbězích, prohlašuje, že v ústavu rasa nehraje roli. Uvnitř si připadal jako Čech; Romem se cítí až teď, když má přirozený kontakt s rodinou. To nepřímě potvrzují členové rodiny z otcovy strany, kteří popisují, jak si Michal při návštěvách z dětského domova v sobě nesl ústavní režim i „gádžovské móresy“. Osobní zkušenost s ústavu některých z nich kromě toho ukazuje, že děti Romů vychovaných v institucionální péči rovněž často končí v domovech. Po nabytí dospělosti se nezřídka vrací k biologické rodině a znovu se do ní integrují stejně jako Michal. Opětovné slučování romských dětí s biologickými rodinami naznačuje, že romští rodiče jsou méně

úspěšní v získávání odebraných dětí zpět než neromští i v situacích, kdy by se o své děti postarat dokázali a chtěli.

Síla komiksu

Už od chvíle, kdy v roce 1992 získal americký komiks *Maus* Arta Spiegelmana Pulitzerovu cenu, je jasné, že právě obrázkový román (*graphic novel*) má potenciál hovořit o vážných věcech v době postmoderny. Superhrdinové ustoupili do pozadí a komiks jako umění se postupně stává výsostným nástrojem práce s politickými a vůbec traumatizujícími tématy (připomeňme např. novináře Joe Sacca a jeho sérii o válečných konfliktech v Palestině a bývalé Jugoslávii). I v českém prostředí vzniká řada hodnotných děl přibližujících mladším generacím významné okamžiky dějin, tematizující např. osudy Sudet (*Alois Nebel*, 2003–2005), nucenou práci v Reichu (*Totální nasazení*, 2017) nebo odbojovou činnost (*Tři králové*, 2018).

Ve spolku Ašta šmé, založeném v roce 2008 (jeho pevné jádro reprezentují Máša Bořkovcová a Markéta Hajská, ale redakční složení se při jednotlivých projektech obměňuje), mají dobré zkušenosti s komiksem už od dob trilogie *O příběhí* (Lipník 2010). I v nich redaktori poskytli (romským) vypravěčům prostor, aby své příběhy vyprávěli podle sebe, a do jejich interpretace zasahovali jen minimálně. Výhodou takového postupu je, že redaktori respondentům nepodsouvají své, třeba i faktograficky učešnější, pohledy zvenčí, ale nechávají je určit událostem subjektivní emoční význam. Tyto fragmenty zprostředkovávají historickou zkušenost s bezprostřední silou.

Výtvarné zpracování od zkušených výtvarníků Františky Loubat (*Nebud' jak gádžo!*), Lely Geislerové (*Lili a dvě mámy*), Marka Pokorného (*Silnější než někdo*) a Stanislava Setinského (*To už je všechno smazaný*) je pokaždé jiné. Geislerová je melancholicky zasněná, styl Loubat klame tělem ve své dětinskosti, Pokorný je popisný, místy až naturalistický, a Setinský dotáhl grafické zjednodušení téměř na úroveň piktogramu. Jejich estetický vklad a pověst v majoritní společnosti vytvářejí přesah, který tento projekt s primárně aktivistickým a vzdělávacím nábojem posouvá k uměleckému zážitku. Syžet je často komplikovaný, tak aby se budovalo napětí, jednotlivé elementy do sebe postupně zapadaly a významná fakta a události byly odhaleny s fanfárou. Příkladem cílené práce s motivy může být Michalova zasutá snová vzpomínka na sezení v okně, která celý příběh otevírá a kterou na závěr kontextualizuje Michalova matka, čímž je celé vyprávění zarámováno. Nepopíratelnou literární hodnotu cyklu posvěcuje 1. cena v komiksové soutěži Muriel 2017 za scénář k dílu *Nebud' jak gádžo!* spoluautorů Máši Bořkovcové, Markéty Hajské a Vojtěcha Maška.

V debatě o nadužívání ústavní péče v České republice nebylo ještě zdaleka řečeno poslední slovo. V poslední době je stále více slyšet o organizaci Vteřina poté, již je Michal Ďord' členem, která se snaží problémy náhradní rodinné péče zviditelnovat a navrhnout jejich řešení. Komiksy *Nejisté domovy* jsou významným nástrojem, který by mohl pomoci myšlenkové a profesní stereotypy v této oblasti měnit.

Karolína Ryvolová¹

1 Mgr. Karolína Ryvolová, PhD. působí jako vyučující a překladatelka na volné noze. Ve své odborné romistické práci se dlouhodobě zabývá romskou literaturou. E-mail: karolina.ryvolova@centrum.cz